

Bonden i hovedet

Joachim Junges etnografi om 1700-tallets danske almue

Af Niels Jul Nielsen

Fugtigheden er undertiden saa stor, at Loftet drypper ... Men at den udvendige Luft ikke skal trække ind, da lader han omhyggelig alle Vinduer nagle og kline ... Ligesom Bonden er indtagen af alt det, som trodser af Styrke, saa er han og i Henseende til Farverne et Barn i sin Smag; han elsker derfor alt det, som gjør et stærkt indtryk paa Sandserne ... Er han riig da finder han snart en eller anden omvandrende Apelles, der overmaler ham Vægge og Dørre og Hylder og Kister og alt med de meest contrasterende Farver.

Hver har vi vor mening om, hvordan et hjem skal lugte, hvor frisk luften skal være, hvor meget plads man skal have, hvor rent og ryddeligt man skal bo. Ovenstående er tydeligvis ikke formuleret af den bonde, der har levet i stuerne. Det er skrevet af én der ikke har følt sig hjemme – der er klamt, møblerne er for grove, farverne for skrappe.

Forfatteren er Joachim Junge – præst i Bloustrød sogn i Nordsjælland. Udsagnene stammer fra en bog han udgav i 1798: »Den nordsiellandske Landalmues Character, Skikke, Meeninger og Sprog« (1). Bogen er et enestående vidnesbyrd om et møde mellem forskellige kulturer. Den giver, over næsten tre hundrede sider, et fængslende indblik i, hvor svært det var for en øvrighedsperson med en akademisk baggrund at forstå almuens levevis. Junge ser hos bønderne en anden måde at opføre sig på, en anden verden – han beskriver dem næsten som en anden slags mennesker. Joachim Junge selv var søn af en glarmester og blev født i Odense 1760. Efter studentereksamen tog han til København og blev i 1786 cand.theol. Hans københavnske omgangskreds var det akademiske borgerskab, hvor han var en anset skribent. En tilsyneladende lovende akademisk løbebane blev imidlertid afbrudt, da han i 1791 besatte præsteembedet i Bloustrød sogn med anneksed Lillerød. Her blev han til sin død i 1823.

En meget stor del af den viden og forskning vi har om, hvordan »folket« eller såkaldt »almindelige mennesker« levede, tænkte og opførte sig, indtil

dette århundrede, bygger faktisk på udsagn fra personer, der selv levede i helt andre sammenhænge, typisk i en borgerlig-akademisk kultur. Det er vigtigt at gøre sig klart, at en bog som Joachim Junges vidner lige så meget om hans egen kultur, som om de bønder, den explicit omhandler. I det følgende vil jeg derfor lægge hovedvægten på, hvad der egentlig er foregået inde i Junges hoved, førend han har sat pennen til papiret. Det er med andre ord ikke så meget bondekulturen i sig selv, men dens *perception* jeg vil lægge vægt på: Hvad har en øvrighedsperson som Junge følt og opfattet ved sit møde med bønderne? Hvordan er bøndernes fremmedartede livsmåde blevet »oversat« til forståelige sammenhænge i hans hoved? Hvilke forhold ligger udenfor hans synsfelt? Kort sagt: Hvordan er en så vigtig kilde til bondekultur i 1700-tallet egentlig blevet skabt?

Junges bog er en af de meget hyppigt brugte referencer om almuen. Bogen er genudgivet tre gange: I 1824, 1844 og i 1915. Kulturhistorikere betragter og bruger almindeligvis bogen som *kildeskrift* – som en samling af udsagn om bondeliv for knap to hundrede år siden, 50-100 år før klassikere af bl. a. H.F. Feilberg og E. Tang Kristensen. Et udtryk herfor er den hidtil sidste udgivelse fra 1915. Ved denne lejlighed forsynede udgiveren Hans Ellekilde, folkemindeforsker og mangeårig arkivar på Dansk Folkemindesamling, bogen med en fyldig indholdsfortegnelse (i Junges egen udgave var der ingen form for inddeling i afsnit). Ellekildes registrering af indholdet var et nærliggende initiativ til at forøge brugsværdien af bogen indenfor den herskende historikertradition – opdelt i diverse underdiscipliner som dragt-, bygnings-, religionshistorie, senere også barndoms-, mentalitetshistorie osv. De forskellige specialforskere kunne gennem Ellekildes indholdsfortegnelse hurtigt opsøge en 1700-tals præsts oplysninger om bonden på netop deres felt. Der er ikke nødvendigvis noget forkert i en sådan anvendelse af bogen, så længe man er sig bevidst, at de færreste udsagn uproblematisk kan hives ud af bogens sammenhæng og tages for pålydende. Det er bl. a. derfor jeg i det følgende, fremfor at fokusere på bønderne, vil kaste lys på den person, der har formidlet sine indtryk til os.

Skal man trænge ind i Junges perception af bønderne, *hans* »konstruktion« af bondekulturen, er det nødvendigt at gøre to ting: For det første skal man have kendskab til de »redskaber« (begreber f.eks.) han har haft til rådighed i udvælgelsen og fortolkningen af det han har observeret – med andre ord hans forudsætninger for, på etnologisk vis, at give et billede af en ham fremmed kultur. For det andet må man drage de essentielle aspekter i bogen ud. Umiddelbart er bogen nemlig et virvar af oplysninger på forskellige niveauer og med forskellig relevans. Men bag den fuldstændige mangel på ydre systematik er der en implicit logik, en underliggende struktur, der binder de fragmenterede oplysninger sammen.

Sindelagsetikken og det etnologiske projekt

Med »Den nordsiellandske Landalmues Character, Skikke, Meening og Sprog« ville Junge give et billede af bondens livsverden i sin *helhed*. Han ville ikke blot beskrive bondekulturens *ydre* fremtræden («...Skikke, Meening og Sprog»), han søgte samtidig at forstå sammenhængen til et *bagvedliggende* kompleks af normer, holdninger og livssyn («Character»). »Karakter« er i mine øjne bogens nøglebegreb. Når Junge viste denne så stor interesse har det sammenhæng med hans placering i samtidens debat på især det religiøse og filosofiske område.

I anden halvdel af 1700-tallet var der i toneangivende kredse almindelig enighed om, at *fremskridt* var det overordnede formål med menneskelivet – men der var heftig strid om, hvad fremskridt konkret indebar. Som mange andre lagde Junge afstand til en »ren« rationalisme. Han indtog et kantiansk standpunkt, der både gjorde op med og tilpassede sig fornuftsfilosofien: Verden er ikke blot overladt til menneskets fornuftsbestemte handlen, og Gud blot en oprindelig skaber – Gud er et *ideelt moralsk og fornuftsmæssigt billede*, hvorefter mennesket skal leve. Det indebærer, at mennesket altid skal vurderes efter den overvejelse, der ligger bag dets handlinger (heroverfor ville rationalisterne blot vurdere virkningen – den ydre fremtræden). Det er på denne baggrund at Junge har så stor en interesse i *sindelaget* – det som han kalder »Characteren«.

Junge søger således til stadighed de overvejelser og motiver, der ligger bag bøndernes handlinger. Han er simpelthen interesseret i at forstå almuen som en kulturel størrelse, en etnolog af sin tid. Som det hedder på bogens tre første linjer: »Man læser tit nok, hvorledes Bonden bør være; her seer man derimod hvorledes han er eller i det mindste forekommer mig at være«.

Der er intet bemærkelsesværdigt i at Junge som embedsmand skriver om bondestanden. Hans bog er blot et blandt mange skrifter om almuen fra en ivrigt diskuterende øvrighed i slutningen af 1700-tallet. I oplysningstidens fremskridtsdebat var også almuen blevet bragt på bane – dels udgjorde

Bloustrød Sogn. Kort fra Sogneprotokol ca. 1820. Stort set som fra midten af 1790erne. Bloustrød sogn, i det daværende Hørsholm amt, var kendetegnet ved et bakket og skovfyldt terræn med en mager agerjord. Dette krongods havde i 1759-61 dannet rammen om landets tidligste reformer med bøndergodsets overgang til arvefæste eller selvejerskab. I de følgende par årtier blev jorderne udskiftet i sognets fire landsbyer – Bloustrød 1773, Ludserød 1787, Kettinge 1787 og Selsmark 1780 (omskiftet 1799). Præstegården ligger sydligst i Bloustrød by. (Matrikelarkivet.)

bønder den eneste producerende stand (og skulle brødføde de andre stænder), dels kunne almuen fungere som det medium igennem hvilket de borgerlige skribenter (under indskrænkninger i ytringsfriheden) kunne tilkendegive deres egen interesse i borgerlige frihedsrettigheder. Almuedebatten angik forenklet sagt, hvordan man kunne skabe en udvikling *fra* et »traditionalistisk« drevet landbrug uden nogen årlig produktionsforøgelse *til* et »moderne« landbrug med en stadig akkumulation – mange så en parallel modsætning mellem en »traditionalistisk« bonde og en »moderne«.

Junge var også interesseret i denne modsætning, men han ville vise, at de ændringer som tiden fordrede i bondesamfundet ville støde på langt større hindringer end man umiddelbart forventede. Han havde blik for, og ville give samtiden en erkendelse af, hvor grundlæggende forandringer der skulle til, hvis almuen som kulturel størrelse skulle omformes – en erkendelse af hvor langt almuekulturen var fra samtidens idealer om en »moderne« bondestand.

Forudsætninger som kulturforsker

Hvilke forudsætninger havde Junge så for at gennemføre sit etnologiske projekt?

Først og fremmest var der naturligvis »feltstudierne« gennem den tid han havde været i Bloustrød. Som præst havde han mange kontakter til menneskene i sognet. Han døbte, konfirmerede, viede og begravede dem, prædikede for dem hver uge og var deres formynder som den lokale øvrighedsperson. Han kunne i Bloustrød observere dagligdags hændelser i landsbygaden, på gårdene og udenfor kroen – som helhed har han haft gode muligheder for at lære folk at kende og få indblik i de forskellige familier.

Det er velkendt at undersøgelser af kulturelle forhold er afhængige af de metoder, synsvinkler og begreber, der benyttes – bevidst eller ubevidst. En præst som Joachim Junge har selvfølgelig også haft sine »redskaber«. Et nærmere kendskab til Junges *begrebs-* og *normverden* er en af nøglerne til en forståelse af hans bog. Her finder man det metodiske værktøj som han har benyttet sig af i sin kulturforskning (2).

Grundlæggende i Junges begrebsverden er tvedelingen af mennesket i en *sanselig* del og i en *fornuftsdel* – med nuanceforskelle en generel del af vestlig filosofi siden antikken. For Junge bliver denne dualisme helt fundamental som forklaringsinstrument. Sanseverdenen kendetegnes ved tilbøjelighed, affekt, følelser, umiddelbarhed, instinkt. Det er legemets og kødets verden, som mennesket har tilfælles med dyrene – det udvortes menneske. Fornuftsverdenen er den der adskiller mennesket fra dyrene, det egentligt menneskelige, sjælen, ånden; det er den, der kan gøre mennesket uafhængig

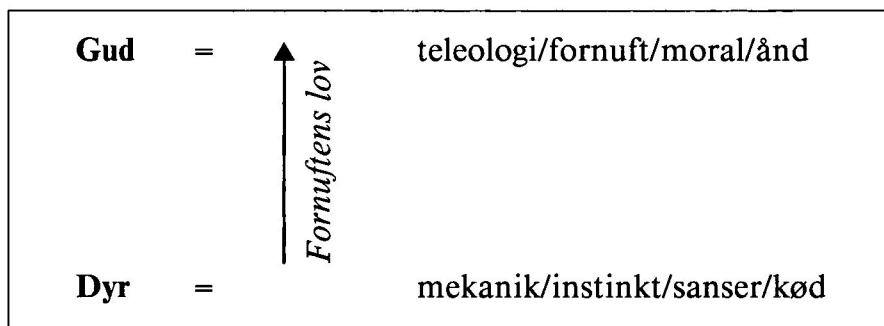

Illustration af Junges begrebsverden. Hvis mennesket alene lader sig styre af sine tilbøjeligheder, lever det, som dyret, udelukkende i sanseverdenen. Den størst mulige fornuft skal til stadighed tilstræbes. Ingen kan imidlertid leve fuldstændigt uafhængigt af sine sanser – kun Gud er alene moral.

af naturen – det indre menneske. Mennesket er, i Junges øjne, i en stadig kamp mellem, på den ene side, efterstræbelsen af størst mulig moral, og på den anden side lyster og tilbøjeligheder.

Når man skal karakterisere Junges ballast som kulturforsker er det helt uomgængeligt at inddrage hans kendskab til den tradition, der allerede i 1700-tallet eksisterede som »etnografisk« genre. Genremæssigt gik denne litteratur fra rene rejsebeskrivelser til mere gennemgribende værker om »fremmede«. Et eksempel på det sidste, som Junge flittigt henviser til, er den romerske historieskriver Tacitus« *Germania*, der giver et billede, ikke blot af germanernes sæder og skikke, men også af deres livsmåde i bredere forstand – deres livssyn, deres normer, med andre ord det som Junge kalder »Characteer«. Af samme art er Herodots beskrivelse af det erobrede Scythien, som Junge allerede stiftede bekendtskab med på universitetet. I værker som disse fandt Junge et billede, en *idealtipe*, på »udyrkede« kulturer (befolket af »raa« mennesker) uberørte af den civiliserede verden. Kort sagt: Hvad germanerne var for Tacitus og scytherne for Herodot – det blev de bloustrødske bønder for Junge.

Denne idealtipe følger sig gnidningsløst til hans normative begreber. I den »udyrkede« kultur samles alle kendetegnene fra sanseverdenen – det »raa Menneske« er helt styret af sine sanser og tilbøjeligheder. Han er sindbilledet på menneskehedens begyndelse, mens Junge selv og hans ligestillede – der til stadighed tilstræber uafhængigheden af sanseverdenen – repræsenterer udviklingens foreløbige kulmination.

Disse begreber, der peger på, hvad mennesket er, og hvordan det bør handle, har virket strukturerende på Junges fremstilling – de har bestemt,

hvilke forhold han har fremdraget og lagt vægt på. I modsætning til de fleste samtidige, mere prosaiske, almuebeskrivelser, har Junge øjnene åbne for kvalitative eller principielle forskelle i sindelaget – betydningsindholdet – bag en given handling. Og hans globalt orienterede kulturkendskab gør det lettere for ham at se en principiel forskellighed mellem bondens kultur og hans egen.

Men hvordan ser det så ud – det billede, som præsten giver af sine sognebørn?

»... kun *Begyndere i Agerdyrkningen*«

Joachim Junges helt overordnede konklusion på bondens livsmåde lyder sådan: »... den Hirscholmer Bonde lever ... næsten i den naturlige Stand« (s. 274).

Junge giver et billede af en levevis som den udfolder sig umiddelbart uden for hans eget hjem. En livsmåde vidt forskellig fra hans egen, milevidt fra hans idealer om, hvordan mennesket bør leve. For Junge er denne opdagelse ikke uforståelig – det er alarmerende og til tider skræmmende, men det kan forklares. Nøglebegrebet er det »raa Menneske«, den vilde, den primitive, som stort set alle udsagn der møntes på bønderne følger sig ind i. Dette vil fremgå af det følgende, hvor jeg har uddraget, hvad jeg opfatter som det essentielle i Junges billede, opfattelse og forståelse af bondekulturen.

Den *landøkonomiske situation* levnes ikke meget plads i bogen, men den bør omtales, idet det primært er landøkonomien, der er på reformtidens dagsorden i slutningen af 1700-tallet. Det er herigennem Junge indskriver sig i samtidens almuedebat.

Generelt står det, i følge Junge, elendigt til med landbruget i Bloustrød, det er ineffektivt på alle fronter – »... Bønderne ... er endnu kun *Begyndere i Agerdyrkningen*«. På trods af udskiftningen er der »... hele Byers Marker, der ikke ere indhegnede, end ikke fraskilte fra de tilgrændsede Byers Lodder« (s. 99). Bonden »... forsømmer ei allene selv at plante levende Gierder, men han fordærver [ved tyveri] dem endog for andre ...« (s. 118). Husflid, der kunne holde bondens udgifter til håndværkere og markedsvarer på et lavt niveau, ligger ligeledes langt fra det ønskelige.

Junges beskrivelse og kritik af det landøkonomiske »stade« er det mindst oplysende i hans bog. Han selv er ikke landbrugskyndig, og på dette felt tåler han ikke sammenligning med tidens andre landøkonomisk interesserede præster og godsejere. Imidlertid er det fremstillingen af bøndernes produktive virke, der danner afsæt for hans langt mere interessante forsøg

Bloustrød kirke og præstegård – taget fra syd, bagsiden, før 1897, hvor præstegården nedbrændte. Kontrasten mellem den lokale øvrighedsperson og menigheden manifesterede sig ikke kun i sindet. Selve præstegården var vurderet til fem gange så meget som bøndernes gårde, og det var Bloustrøds eneste ejendom med plankeværk omkring. Også indbosiden tilkendegav iøjnefaldende forskelle – præstegårdens inventar var af en helt anden standard og karakter. Joachim Junges stuer indeholdt eksempelvis pyntegenstande som potpourrikrukker og fuglebure; hans spisestel var værdifuldt og rigt differentieret. Altsammen karakteristiske vidnesbyrd om en borgerlig, urban kultur (7). (Allerød lokalhistoriske arkiv).

på at beskrive bøndernes karakter og den levevis, som har fascineret ham.

Legemets fylde – forsømte sjæle

Afgørende og altoverskyggende i Junges opfattelse af bønderne er deres mangel på perspektiv – en slags mental bremse for enhver form for fremadskuen og rationalitet. Bondens åndelige evner rækker, ifølge Junge, simpelt hen ikke til at kunne skyde et umiddelbart behov til side til fordel for et langsigtet mål. Bonden er helt styret af sine tilbøjeligheder.

I Junges øjne er den ringe åndsvirksomhed muligvis uundgåelig: »maaske var han [bonden] heller ikke tient med denne Aandens alt for store Vext; thi Erfaring synes at vise, at ligesom den ene Deel af Mennesket tager

til i Styrke, saa tager den anden til i Svaghed, men han behøver mere et stærkt Legeme end en stærk Aand« (s. 96f). Sjælelivets ringe kår er altså snævert forbundet med bondens veludviklede legeme.

Den skæve vægtning mellem ånd og krop argumenterer Junge for på en meget konkret facon. Han ser det simpelthen som et spørgsmål om, hvad der indtages på de to områder. En meget anselig del af bogen består således af redegørelser for bøndernes legemlige fyldelyst – af både fast og flydende kost. Den flydende – brændevin – fjerner endog den smule åndelige virksomhed, der måtte være tilstede »... Fylderiet ... berøver Mennesket det, som egentlig gjør det til Menneske« (s. 90). De i folkemindeforskningen så højt besungne »gilder« opfattes af Junge nærmest som et dække for fylderiet – »for at opfylde denne uskyldige Fordring [Tyldelysten] har man her vedtaget utallige Gilder og Sammenkomster« (s. 69f).

Den udtalte mangel på evne til forsagelse af umiddelbare tilbøjeligheder er også stærkt fremtrædende, når det gælder almuens indtagelse af fast føde. Junge bliver aldrig træt af, på også dette område, at nævne bøndernes manglende evne til at holde måde. Den legemlige fylde, som i Junges verden skal begrænses til det mindst mulige, har en helt anden status hos bønderne, »... han gjør sin Bug til en lille Afgud« (s. 127) – en del af den åndelige side er simpelthen blevet forvist til legemet.

På denne baggrund er det næppe overraskende at bøndernes religiøse liv lader meget tilbage at ønske. Hvor læren skulle afstedkomme, at menneskets »... Siel gandske igiennemtrænges af Lysets Straaler ...« (s. 216), er det noget helt andet der sker når den konfronteres med almuen, »Bonden, som ikke har megen Tid at anvende paa Læsning, vil og gierne beholde det han eengang har lært, ja endog Udtrykkene, for i paakommende Tilfælde at kunne meddele sine Brødre det, da han saa faaer Navn af en Vellærd Mand ...« (s. 140). Her er ikke rigtig tale om nogen indre opbygning af sjælen. Det er den håndgribelige udenadslære, der er katalysatoren i almuens læretrang – ikke en tilskyndelse til at opbygge en indre (»god«) karakter. Junge lader sig ikke dupere af den ydre præstation – han interesserer sig for sindelaget og kan nemt se at betydningsindholdet helt ændres i bondens mund.

Med andre ord – legemet fyldes på bekostning af sjælen, bønderne er helt i sansernes vold. Ifølge Junge.

Fra vegeteren til vildskab

Det var – mente oplysningsmændene – når bønderne havde fri fra deres nødvendige (legemlige) arbejdsopgaver, at deres sjæl skulle udvikles. Men, ifølge Junge, levner bøndernes primitivitet simpelthen ikke plads til en rolig kundskabsforøgelse: »Aands-Svækkelse hindrer ham [Bonden] da ofte,

især i hans mange Frietimer om Vinteren, at være virksom til hans Fordeel ... Uvirksomhed er en Hoved-Ingredients i den siellandske Bondes Characteer ... dette var et almindeligt Characteer-Træk hos alle udyrkede Folk...« (s. 97, 78). Og primitiviteten gør dem helt udisciplinerede: »Det var immer Tilfældet hos det udyrkede Menneske, at det ikke kan vandre paa den gyldne Middelvei, det søger stedse Extremer« (s. 175) – de svinger fra ren vegeteren til en tilstand af vildskab, fra »Uvirksomhed« til de »sanselige Drifters vilde Udbrud« (s. 107). Der er f.eks. blandt bønderne »tusende Katzbalgereien [slagsmål]« og »den brede Kongevej er ... en bestandig Løbebane, og Vertshusene de Carceres, hvorfra man idelig ser Bønderne at fare ud, for med gloende Hjul at jage forbi hinanden« (s. 152).

I Junges øjne gør den åndelige fattigdom ikke blot bønderne til dårlige landmænd – det er simpelthen et helt ukontrollabelt folkefærd.

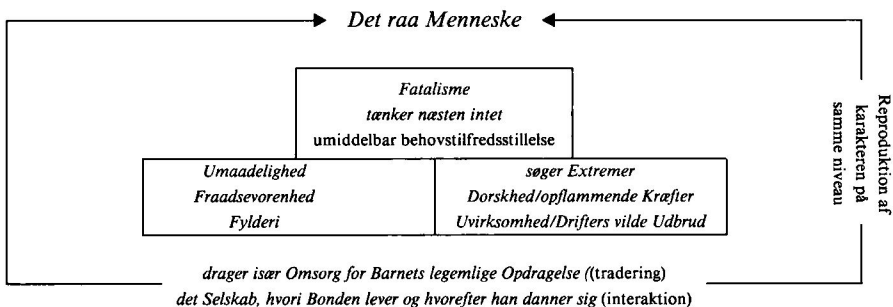
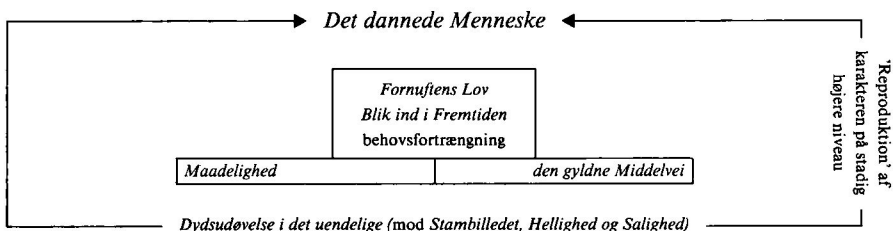
Det er kun et meget begrænset indtryk, der hér kan gives af Junges farverige og stærkt sanselige (paradoksalt nok) billede af den nordsjællandske bonde. Det primære er at slå fast at bønderne levemåde på næsten ethvert punkt – når de fortolkes og beskrives af Junge – er helt styret af nærmest instinktive tilbøjeligheder; tilsammen tegner det et billede af »*raa Mennesker*«.

Som det er fremgået er Junge mildt sagt etnocentristisk. Jeg er imidlertid af den opfattelse at hans normative begreber og »etnografiske« reference-ramme (den »primitive kultur«) giver ham mulighed for at tage de mange afvigende træk alvorligt – han har paralleller som det observerede kan forholdes til. De forhold og den adfærd han ser hos bønderne, som ikke giver mening i hans egen kultur, hverken overses eller negligeres. Hans observationer gøres *eksplicitte* fordi de kan indplaceres i denne forståelsesramme.

»Aarsagerne ere vel hævede, men Virkningerne ikke«

Men *hvorfor* adskiller bondekulturen sig så grundlæggende fra Junges egen? Synes Junge da at bønderne er af en helt anden natur end ham selv? Junge gør ikke meget ud af at redegøre for *baggrunden* for forskellighederne, men enkelte steder skinner en forklaring igennem.

En del af skylden for bøndernes »raahed« lægges på *underordningsforholdet* fra fæstestrukturen – »Trældommens trykkende Aag ... har givet hans Siel en Stivhed, som Friheden, ledsaget af Viisdom, kun langsam vil kunne blødgjøre. .. Aarsagerne [til Sielens Stivhed] ere vel hævede [ved reformerne 1759-61], men Virkningerne ikke...« (s. 63f). Hvordan kan det imidlertid være at bønderne ikke, efter 25 års »frihed«, har taget et eneste skridt mod »modernitet«. Der må være kulturelle forhold (*»Aarsager«*), der

Bøndernes repræsentation i Junges begrebsverden. Illustration af Junges begreber om bønderne (nederst) – set i modsætning til begreberne om ham selv (øverst). De kursiverede betegnelser er Junges egne.

har ligeså stor magt som tidligere fæsteforholdet, når karaktertrækkene tilsyneladende *vedligeholdes* fuldstændig uforandrede.

Forklaringen er så vidt jeg kan se – Junge siger det ingen steder direkte – bøndernes stadige påvirkning af hinanden. Man kunne kalde det *socialisering* – både vertikalt, ved *traderingen* fra generation til generation, og horisontalt via bøndernes *interaktion*.

Gennem traderingen udspiller sig en idelig overføring af de uheldige karaktertræk fra voksne til børn. Hermed kan det ikke undgås, at karakteren bibeholdes på det »udykede« stadi; blandt bønderne foregår, ifølge Junge, enhver tillæring i en lukket kreds, »det raa Menneske ... synes næsten intet at tænke. Gaae vi til Landmanden, da ere hans retninger arvelige, Sønnen gjør hvad han har seet af Faderen eller hvad man befaler ham« (s. 96).

For alle de væsentlige kendetegn ved almuekarakteren har Junge udsagn om, hvordan de overføres til den opvoksende generation: Børnene vænnes »strax fra deres spæde Aar« til en almindelig »Fraadsevorenhed« (s. 71), mødre stiller spæde børns gråd ved at »helde Brændevin i Halsen paa dem«

(s. 91), »Barnet bliver ... et evigtyggende Væsen« (s. 128) osv. – kort sagt drager bonden »især Omsorg for Barnets legemlige Opdragelse« (s. 248). Som hos forældrene fyldes legemet på bekostning af sjælen. Mønstrer går uændret igen.

Herudover påvirkes bønderne til stadighed af hinanden, »denne Stand udgjør og det meest sammenkiedede Selskab af alle ... alt synes at være een Familie« (s. 105f). Mangfoldigheden af relationer bønderne imellem fastlåser deres karaktertræk. Som følgende udsagn viser får denne bestandige interaktion dermed også hovedansvaret for de mislykkede reformer: »Man løsnede alle Baand for Hirschholms Bonden paa engang [ved reformerne 1759-61] og han lignede da det uforsøgte Barn ... Bøndernes Jorder vare ikke udskiftede, og selv bundne til gamle Fordomme og begavede med Frihed til selv stærkere at lænke sig til disse, maatte den ene stedse følge den anden og det blev ham umueligt at gjøre et eneste Skridt forud for den anden ...« (s. 273).

Traderingen og interaktionen holder i følge Junge bønderne isoleret fra alle tænkelige udefrakommende påvirkninger.

På denne baggrund skal man forstå, hvad der for Junge bliver den eneste mulige løsning på den stagnerede situation: *Indhegning* (s. 273). Dels naturligvis i kraft af dens konkrete effekt – at den hindrer kreaturerne indhug i sæden. Men i lyset af ovenstående er det oplagt, at der for Junge vil være en nok så væsentlig sideeffekt – at bønderne gennem indhegning vil tilegne sig en større grad af individualistisk livsopfattelse, der kan trække dem ud af den fortrædelige sfære, som deres sociale liv udgør. Først da vil der skabes et rum for indflydelse på bondekarakteren – fra andre end bondens egne.

Junges grundsyn, at hele menneskeheden oprindeligt har været »rå« og »udyret« indebærer selvsagt en kulturel relativisme – at *ydre omstændigheder* må inddrages for at forklare at nogle, f.eks. Junge selv, har udviklet sig fra dette stade. At bønderne fortsat befinder sig ved udviklingens begyndelsespunkt forklarer Junge explicit med den underordnede position fra fæstesystemet. Men et kvart århundrede med selveje/arvefæste og udskiftede jorder har som nævnt ingen udvikling afstedkommet. Bønderne søger med uændret hyppighed den umiddelbare behovstilfredsstillelse som det sociale miljø tilbyder; og gennem denne stadige vekselvirkning bønderne imellem fastholdes »karakteren« på det »udykede« stade. Junge kan kun forstå og forklare bøndernes uændrede levevis og omgangsformer ved at anskue deres »indre«, deres »karakter«, som en nærmest selvstændigt virkende kraft, der ikke påvirkes af forandringer i de ydre omstændigheder. Kulturrelativismen til trods må han opfatte bønderne næsten som en anden slags mennesker. I følge den tyske historiker Urs Bitterli (1976:324) er det typisk for oplysningstidens lærde, at en grundlæggende kulturel relativisme

går hånd i hånd med en følelse af egen ophøjethed i forhold til andre kulturer. En følelse, der sætter grænser for, hvor langt indlevelsen og forståelsen kan nå. Det fremmede forstås næsten altid som værende »tilbage« målt i forhold til den egne kultur (3).

Bondemassen

Hidtil har jeg præsenteret Joachim Junges bog om den nordsjællandske almue på dens egne præmisser. Jeg har forsøgt at fremdrage dens indre logik og præsentere Junges vigtigste ræssonnementer og pointer (4). Det har givet et indtryk af, hvordan dannede borgere ofte opfattede det såkaldte »folk«. Junge er langt fra alene om at karakterisere almuekulturen som primitiv og dyrisk (5).

Jeg vil nu distancere mig mere fra hans synsvinkel og prøve at vise nogle aspekter og sammenhænge, som hans begreber og perspektiv udelukker. Det drejer sig for det første om hans muligheder for at se differentiering internt blandt bønderne. For det andet om, hvordan hans almuebillede egentlig relaterer sig til de strukturelle omstændigheder, som bønderne levede under.

Som det er vist, forklarer Junge sejheden i bøndernes livsmåde ved deres stadige påvirkning af hinanden. Han etablerer på denne måde et næsten selvopretholdende system uden mulighed for, at de »traditionalistiske« bønder kan udvikle sig til en »moderne« bondeklasse. Junge kan godt snakke om *velstandsforskelle* mellem bønderne. Rigdom resulterer i irrationelt »pynt« (jvf. det indledende citat), eller i, at den rige bonde bliver en »klode-rund Brændeviins-Tomling« – velhavende bønder ændrer ikke »karakter« i Junges beskrivelse. Junges forklaringsramme udelukker en *kvalitativ* differentiering mellem bønderne indenfor sognegrænsen – for overhovedet at kunne tale om en »moderne« almuekultur må Junge nødvendigvis bryde ud af det geografiske rum, indenfor hvilket der interageres. Almuens »karakter« kan nemlig godt se anderledes ud når Junge vender blikket mod andre landbosamfund end det, han selv er havnet i. I enkelte passager inddrager han »den sædeligere Bonde på Friderichsborg Amt« (s. 175). Hermed menes bønderne fra Lillerød sogn, kirkeanneks til Bloustrød, i Frederiksborg amt. Ifølge Junge adskilte bønderne sig i Lillerød kvalitativt fra bloustrødbønderne ved at være af en »moderne« observans. Det havde ifølge ham sammenhæng med gennemførelsen af udskiftningen i 1780erne, varetaget af den meget roste *Lille Landboecommission*, hvor f.eks. der først blev udstedt skøde på ejendommen, når den enkelte bonde havde hegnet sine marker. Der *var* en, efter tidens opfattelse, mere positiv udvikling i gang i Lillerød, men det er forsimplet at gøre spørgsmålet til et enten-eller. Hvis man

følger Junge, skulle bønderne i Lillerød på kun ca. 10 år have udviklet sig fra »primitive« (med den sejhed det indebærer i Junges øjne) til fremsynede landøkonomer – de havde jo indtil da, ligesom bloustrødbønderne, levet i »Trældom«. Det var utænkeligt med en tilsvarende forvandling på så kort tid for Junges »primitive« bloustrødbønder. Pointen er, at der simpelthen ikke gives logisk plads for »moderne« individer indenfor Bloustrød sogn, når »traditionalismen« netop forklares med bøndernes påvirkning af hinanden. Når Junge ensidigt placerer »traditionalistiske« bønder hér, er det en nødvendig konsekvens af hans forklaringsramme. Jeg har selv forsøgt at spore forskellige holdninger til landbruget blandt bønderne i Bloustrød. Jeg kan ikke i denne sammenhæng komme fyldestgørende ind på de studier, men vil blot nævne, at Bloustrød *også* dannede rammen om bønder, der satsede langsigtet på agerdyrkingen – eksempelvis præmieredes nogle bønder af landhusholdningsselskabet for forbedring af deres jorder, andre havde meget moderne produktionsudstyr osv. (6). Junges egen forklaringsramme nødvendiggør en geografisk afgrænsning mellem de to »former for« bønder.

Mistolkninger

Et »sindslag«, en »karakter«, kan aldrig stå alene. Uanset hvordan et kulturbillede ser ud må det kunne ses i sammenhæng med de grundlæggende strukturelle betingelser som den pågældende kultur er underlagt. Jeg vil derfor kort knytte Joachim Junges beskrivelser an til begrebsbrugen i forbindelse med bondeøkonomiens strukturering som den er udformet af den amerikanske antropolog Eric Wolf (1966:13-28).

For en bonde er der basale krav, der skal opfyldes for at livet som gårdbruger kan opretholdes. Jorden skal for det første give tilstrækkeligt overskud til vedligeholdelse af livet og sikre det følgende års gentagelse af produktionen – af Wolf kaldet *udskiftningsfonden*. For det andet kræver en »overlevelse« som bonde betaling af afgifter af forskellig art – *afgiftsfonden*. Udover at svare på sådanne materielle fordringer skal bonden, som ethvert andet socialt væsen også »overleve« kulturelt – den del af bondens udgifter, som danner grundlaget for en nødvendig indgåelse i sociale relationer, benævnes den *ceremonielle fond*.

Bloustrødbønderne sikrer reproduktionen af arbejdskraften, vedligeholder produktionsmidlerne, sikrer det følgende års udsæd (udskiftningsfonden) og betaler deres afgifter (afgiftsfonden). Men som vi har set anser Junge dem mildt sagt ikke for at være økonomiserende. Baggrunden er naturligvis at Junge, ligesom hans ligestillede, ønsker overskuddet fra landbrugsproduktionen udnyttet i en stadig værdimaximering – for Junge først og fremmest en moralsk »maximering«, for de fleste andre en økonomisk.

Til det formål skal bonden enten øge produktiviteten, jævnfør øvrighedens mange forslag til rationalisering af driften, eller mindske sit og husholdets forbrug. Imidlertid bliver bøndernes overskud, ifølge Junge, ikke udnyttet i en langsigtet akkumulerende proces; det brændes af ved først givne lejlighed – på kroen, ved kortspil, ved afholdelse af gilder, ved indkøb af prestigegivende »irrationelt« pynt osv. Den adfærd som for Junge er mest uforståelig og synes mest irrationel er med andre ord knyttet til de »ceremonielle« aktiviteter – de mange sammenhænge hvor bønderne indgår i en social, kollektiv, kontekst. Junges omverdenstolkning er individualistisk, og de »uttellige Gilder og Sammenkomster«, afspejler i hans øjne blot individuel (legemlig) behovstilfredsstillelse. Han viser lidt større forståelse for kirkelige handlinger som dåb, vielse og begravelse; på den ene side erkender han nødvendigheden og funktionen af dem som overgangsritualer for den enkelte familie, på den anden side er det udskjelset »Fraadseriet«, »Umaadeligheden«, »Drukkenskabene« som han tilegner mest plads. Det er oplagt at disse sammenkomster har haft en vigtig funktion for bøndernes indgåelse i landsbyens sociale og kulturelle rum – men Junge kan ikke se det. Det skal desuden understreges, at Junge kun i egen selvforståelse står alene som individ overfor omverdenen. Han selv bruger også midler til at erhverve genstande, der ikke er strikt økonomisk rationelle, f.eks. fuglebure og et standsmæssigt spisestel – også han identificerer sig indenfor en social og kulturel kategori, hvortil midlerne skal hentes i en »ceremoniel fond«.

Junges egen praksis danner også udgangspunkt for formidlingen og vurderingen af bøndernes spisevaner. Han overser at bønderne, i markant modsætning til ham selv, er legemsarbejdere. Det er faktisk en ret basal form for reproduktion som foregår ved bøndernes spisebord (og ifølge Junge selv bliver bønderne generelt ikke overvægtige). Ikke desto mindre kan han ikke oplyse om spisningen uden at understrege overdådigheden (»indlosses, som det var i Tøndesække« (s. 78), »en Een-Punding af Smørrebrød« (s. 97), »alt efter Cølnsk Vægt« (s. 128) osv.). I alle tilfælde er det »raaheden«, med alt hvad den indebærer, der kommer i fokus.

Endelig er der produktionen. Forholdene har været betydelig mere komplekse end man får indtryk af gennem samtidens modstilling af en »traditionalistisk« overfor en »moderne« bonde. Almueskribenterne betragtede bonden som *agerdyrker* – ligesom også skatter og afgifter stort set baseredes på hartkornet. Men bloustrødbønderne skal ikke blot ansues som kornproducenter. Adgangen til skov og tørvemose dannede grundlag for økonomisk betydelige næringer – tørv, brænde og trækul gik i store mængder fra Nordsjælland til købstæderne. Junge nævner enkelte steder disse næringsveje – han beskriver hvordan kul, tørv og brænde sælges (s. 80, 149), men han betragter dem ikke som ligeværdige med korndyrkningen. I værste fald

er de illegitime (hvad de i visse tilfælde bogstaveligt er), i bedste fald medvirker de blot til at landbruget – den »egentlige« produktion – forsømmes. Imidlertid tyder mine analyser af det primære kildemateriale på, at det nærmest er en betingelse for at høre til blandt sognets spidser, at skovens ressourcer udnyttes i væsentlig grad, mens det synes mere begrænset, hvad der kan drives ud af de relativt ringe jorder mellem skovstrækningerne. Det kan langt fra betragtes som irrationelt at bruge en del af gårdenhedens ressourcer på udnyttelse af skoven. På denne baggrund kan bøndernes rejser til købstaden naturligvis ikke blot betragtes som svireture; de har for nogle været meget indbringende.

Junge har ret i, at sognet ikke vrimlede med mønsterbønder efter øvrigheds idealer. Men man skal være sig for ukritisk at overtage samtidens kategorier til at vurdere med – langtidsperspektiv for den enkelte bonde var ikke nødvendigvis ensbetydende med satsning på agerbrug.

Afslutning

Junge blev slået af almuekulturens manglende ligheder med hans egen – denne forskel møder i dag læseren mellem linjerne på hver eneste side i hans bog. For Junge var det vigtigt at få bøndernes livsmåde til at hænge sammen, blive til en forståelig helhed. Her var begrebet om det »raa Meneske« afgørende, og primitivitetsbegrebet satte ham i stand til at se almuekulturen som en helhed. Det burde, med det billede han formidlede, stå klart for enhver, at det krævede mere end pjecer om dræning og stendiger, at få omstillet disse bønder til at være det nye århundredes landmænd. Junges sindelagsetik og hans globale kulturkendskab åbnede hans øjne for et andet liv – et liv som pragmatiske oplysningsmænd fejlagtigt troede kunne ændres ved ændringer af praktisk (ydre) art. Det er så en anden sag at hans begreber og forklaringsramme er blind overfor væsentlige sammenhænge. Som antydet må Junges udsagn sættes ind i en anden kontekst, hvor de indgår på linje med andre samtidige primære kilder.

Der er meget i Junges beskrivelser og ikke mindst fortolkninger, der skal tages med store forbehold. Men han har videregivet et fascinerende indblik i en anden kultur. Eller rettere – han har levnet eftertiden et indtryk af, hvor fremmedartet almuekulturen kunne opleves af en person fra øvrigheden, af én der så det hele fra meget stor afstand. Det er resultatet af den distance, jeg har ønsket at fremstille – selve Junges *perception* af bøndernes levevis. Noget andet er så hvordan bondekulturen (eller -kulturerne) »egentlig« så ud? Eller måske skulle spørgsmålet lyde: Hvordan ser den ud i vore hoveder? Med de forudsætninger *vi* nu har.

Noter:

1 Alle sidehenvisninger i artiklen er fra 1915-udgaven, der er forsynet med et fyldigt og oplysende forord af udgiveren Hans Ellekilde. Det indledende citat er fra s. 78 og 186. 2 Det er primært i Junges andre publikationer (et udvalg er medtaget i litteraturlisten), at han forholder sig til samtidens diskussioner, og hvor der kan hentes oplysning om hans begrebs- og normverden. 3 I 1800-tallet er det langt fra usædvanligt, at den voksende arbejderbefolkning i byerne forstås på samme måde af den skrivende elite (se Schrupf 1993). 4 Det skal understreges, at jeg har har rendyrket, hvad jeg opfatter som bogens implicite struktur, dens indre logik, som kan binde de fragmentariske udsagn sammen. Bogen har også passager, hvor helt modsatte synspunkter – f.eks. at bønderne har en langt bedre tilværelse end Junge selv og hans standsfæller – skinner igennem. Om baggrunden for sådanne modsætninger og dilemmaer i Junges bog, se mit Cand.phil.-speciale: *Bonden i hovedet – præsten Joachim Junges forståelse af almuekulturen*, 1992. 5 Historikeren Jerome Blum refererer flere lignende opfattelser fra 1700-tallets europæiske almueskribenter og historikere (Blum 1978:45). 6 Med hensyn til de benyttede kilder henviser jeg til den i note 4 nævnte afhandling. 7 Kilder: LAS, Brandforskringsarkivalier Hørsholm amt ca. 1790-1860 og Hørsholm birk, Auktionsdokumenter 1821-26.

Litteratur:

- Bitterli, Urs: *Die »Wilden« und die »Zivilisierten«*. München 1976.
Blum, Jerome: *The End of the Old Order in Rural Europe*. New Jersey 1978.
Chartier, Roger: *Cultural History. Between Practices and Representation*. Cambridge 1988.
Christensen, C.: *Hørsholms Historie*. Kbh. 1879.
Christiansen, Palle Ove: *I godsets verden. Bindinger og brydninger i et dansk godsområde 1750-1980. Kap. 4: Situationsanalyse. Godset og bønderne*. Manuskript.
Grandjean, P. B.: *Slægtbog over en familie Junge*. Kbh. 1913.
Hoppe, Maria-Therese: *Hvem var kulsvierne? I: Folk og Kultur*. Kbh. 1991.
Horstbøll, Henrik: *»Nedsivningsteori«*. Kultursammenstød og kulturhistorie. Kampen mod bondesamfundets husholdningshorisont i DK i det 18. årh. I: *Den Jyske Historiker* nr. 26. Århus 1983.
Junge, Joachim: *Den nordsjællandske Landalmues Karakter, Skikke, Meninger og Sprog*. Kbh. 1915. Med indledning af Hans Ellekilde.
Junge, Joachim: *Nytaarsprædiken i Kantisk Smag*. Kbh. 1806.
Junge, Joachim: *Om Sandselighed og Indbildningskraft*. Kbh. 1806.
Junge, Joachim: *Anmærkninger. I: Kjøbenhavns lærde Efterretninger*, 22. Kbh. 1807.
Junge, Joachim: *Christendoms lære med bestandigt Hensyn til den kantiske Philosophie*. Kbh. 1808.
Nielsen, Helge: *Folkebibliotekernes forgængere*. Kbh. 1960.
Schrumpf, Ellen: *Synet på industrielt barnearbejd – et opgjør med elendighetshistorien*, i *Historisk Tidsskrift*, bind 72, no. 2., 1993.
Wolf, Eric R.: *Bønder. En socialantropologisk oversigt over bondesamfundets udvikling*. København 1973.

Summary

Peasant portraits. An ethnographic monograph

In 1798 the Danish minister *Joachim Junge* published his book *»Character, Customs, Language and Thinking of Danish Peasants in Northern Zealand«*. The book provides a comprehensive picture of his parishioners, namely the peasants of Bloustrød Parish in Northern Zealand. The book is a unique testimony to an encounter between two cultures. It gives a

riveting insight into the difficulties an academic magistrate is facing when attempting to understand the peasant way of life. In the peasantry *Junge* observes a different behaviour, a different world – he describes them almost as a different sort of human beings. His book is one of several examples from the 18th and 19th century of descriptions of »common people« by the educated elite.

A very large part of our knowledge of »common people« does in fact stem from people who lived under quite different circumstances – typically in an academic, bourgeois culture. *Joachim Junge's* book is therefore as much a testimony to his own culture as it is to that of the peasants.

It is therefore his *perception* of peasant culture rather than peasant life itself which is the focal point of this article. What did a magistrate like *Junge* feel and perceive in his encounter with the peasants? How did he translate the peasants' foreign way of life to a context comprehensible to his own way of thinking? In other words: How did such a rich historical source of 18th century peasant culture come into being?

The article is divided into two parts. First *Joachim Junge's* premises for rendering a picture of an alien culture is examined. One aspect is the emergence of the peasantry in the reform period's general debate about progress and *Junge's* ideological background; another aspect is of an ethical-philosophical as well as religious nature with ties to contemporary »ethnographic« literature.

The second part is an analysis of *Junge's* book based on the reconstruction of his ideology and way of thinking. By contrast to the majority of the large number of magistrates who portrayed the peasants, *Joachim Junge* does not confine himself to advocating future enlightenment for the peasants. He is in fact fascinated by the exotic nature of their lifestyle and endows the book with an understanding of it as a cultural complex.

The writer analysis what *Junge* extracts from the peasant life he observes, how he interprets it and how he manages to create a comprehensive picture within a learned and cultured frame of reference where the acts of the peasants acquire a place within *Junge's* own universe. The article is rounded off by a discussion of relations to which *Junge* is oblivious, which he cannot explain, and alternative ways of approaching a deeper understanding of peasant culture.